

A LEGÚJABB SZOCIOGRÁFIA

*Szabó Zoltán, Erdei Ferenc, Németh Andor, Heller András, Kiss Géza,
Hidvégi János, Scherer Péter Pál, Etelka főhercegnő könyvei*

Az utóbbi időben több figyelemreméltó munkával gazdagodott. Ez azt mutatja, hogy a fiatal írónemzedékben, amely néhány évvel ezelőtt nem sok biztatástól, de annál több visszatetszéstől kísérve ezen a téren úttörő kezdeményezésbe fogott, nem lankadt az érdeklődés, sem a kockázat vállalásának bátorsága, noha éppen elegendő oka lenne arra, hogy ne feszegetse tovább a magyarság legégetőbb kérdéseit. Azt még csak könnyen elviselné, hogy a javítás tiszta szándékától sugárírásaiért, tán itt-ott túlzásaiért a demagógia és felforgatás vádjával illették, — ez minden időben így volt a reformok sürgetőivel — de már sokkal nehezebb elviselni azt a csúnya rágalmat, hogy pénzért árulja meggyőződését és anyagi haszonért „szítja az ellentétet a birtokos és munkásrétegek között.“ Megfoghatatlan, hogy miért akarják ilyen méltatlan eszközökkel tönkre tenni azokat a magyar értékeket, akikben fajtánk lelkiismerete szólal meg. És ezt teszik meggondolatlanul olyanok is, akik lélekben kell, hogy közel álljanak hozzájuk, de politikai vagy világnézeti elfogultságból mégis ellenük fordulnak. Jóleső elégtétel volt Imrédy Béla miniszterelnök legújabb elismerő megnyilatkozása a falukutató írók munkássága iránt, amin az se változtatna, ha ezért legközelebb azzal vádolnák őket, hogy a kormány zsoldjában állanak.

A falusi nép helyzetéről írt munkák kétségtelenül közel férköztek a művelt közönség szívéhez és ma már széles rétegek olvassák azokat. Talán ez is a baj, mert kelendőségük azt a látszatot kelti, hogy pusztán az üzleti vállalkozás kedvéért íródnak. Pedig a valóság az, hogy a kiadóvállalatok csak kihasználják — illetve talán csak kihasználták az újabban már eléggé kockázatos — üzleti lehetőséget, amelyet a nagyközönség fokozódó érdeklődése jelentett. Ma már nemcsak az értelmiség műveltebb elemei, hanem a falusi lakosságból is sokan olvassák ezeket a műveket. Megvásárolni ugyan kevesen tudják, de ha egy-egy jobbmódú gazda megszerez egy ilyen könyvet, valószínű bűcsűjárás van érte. E sorok írója több esetben azt az érdekes tapasztalatot szerezte, hogy a parasztság sokkal jobban bírja a kritikát, mint az értelmiségi réteg. Az értelmiségiek rendszerint felháborodással vették tudomásul, hogy az író valahol olyan hibát és mulasztást konstatált, amelyért őket is felelősség terheli, a jómódú gazdák azonban egyáltalán nem ütköztek meg azon, ha a túlságos paraszti önzés,

olykor kapzsiság és a nép szegényebb rétegeivel szemben tanúsított nem mindig szociális magatartás igazságos bírálatban részesült. A falusi nép, úgy látszik, el bírja viselni, ha nem csak örökké dicsérik nemzetfenntartó tulajdonságait, hanem belátja saját hibáit is, különösen ha arra olyanok mutatnak rá, akiknek van bátorságuk a társadalom vezető körei felé is megmondani az igazságot.

Az újabb szociográfiai irodalomban, mint előrelátható volt, megjelentek olyan művek is, amelyek részben helyreigazítani akarják az „elfogult“ írók „egyoldalú és túlzó“ megállapításait. Nagyon helyes, sőt szükséges is, hogy ellenőrző tanulmányok történjenek, feltéve, hogy azok nem mindenáron cáfolatra törekednek. Mert akadnak ilyenek is. Az ellenbizonyítás azonban ritkán sikerül, sőt akik elmélyedtek a falusi viszonyok tanulmányozásában és elég elfogulatlanok voltak ahhoz, hogy tapasztalataikat meg is vallják, olykor erősebb szavakkal bélyegezték meg a fennálló hibákat, mint a sokat ostorozott első falukutatók. Tovább kellene folytatni ezeket az ellenőrző vizsgálatokat, amelyek — most már alig kétséges — nagyban és egészen igazolni fogják szociográfusaink megállapításait. Már pedig a tények fontosak, nem pedig a hozzájuk fűzött megjegyzések, amelyek végül is teljesen szubjektív dolgok és emberileg is érthetőek, még ha egyébként el is várnók íróiktól, hogy elnyomják magukban a fajtánk sorsán való aggodás természetes érzéseit.

A Dél-Tiszántúlról és a Duna-Tisza közéről írt táj- és társadalomrajzot (Viharsarok, Futóhomok) most követte az ország északi vidékéről adott leírás, amely „Cifra nyomorúság“ címen jelent meg. Szerzője: Szabó Zoltán, a nagy visszhangot keltett „Tardi helyzet“ írója, akinek most alkalma volt több vármegye területén szemügyre venni és ellenőrizni azokat a társadalmi és szociális viszonyokat, amelyekről annak idején egyetlen községre kiterjedőleg, általánosításnak tetsző és ezért sok megrovásban részesült leírást nyújtott.

A szerző helyzete most lényegesen nehezebb volt, mint Tárd esetében, mert egy egész országrész változatos, eltérő történeti és gazdasági fejlődés által befolyásolt és sokféle néppel tarkított viszonyait kellett ismertetnie. Természetesen szó sem lehetett arról, hogy a szerző minden részletre kitérjen, ezért megfigyeléseit a társadalom „hibáinak és sebeinek“ megmutatására összpontosította. Emellett közelebbi célja az volt, hogy plasztikus képet adjon „a tájról, népről, rétegeiről és problémáiról“.

Északmagyarország egészen más táj és nép, mint a Tiszántúl és a Duna-Tisza köze. Alig a Viharsarok parasztsága, akár birtokos, akár munkás, lázadó, sorsával elégedetlen, a Futóhomok népe pedig erősen polgárosodó, addig a palócság békés, tűrő természetű. A táj jellegére a szegényparasztság élete jellemző, amely egyrészt túlságosan elaprózódott birtokon, másrészt zsellérsorban zajlik le. Ez a vidék a törpebirtok és a vándormunkásság tipikus földje, s mint ilyen az ország többi részétől elég élesen különbözik. A mostoha viszonyok menekülésre készítetik a szegény népet; a menekülés módja: „Abaúj-ból egy életre kivándoroltak, Borsodból nyaranta elvándorolnak,

Nógrád-Hont egy részéből hetente Budapestre vándorolnak, a bányavidéken a földről a föld alá vándorolnak.“ A Mátra és Bükk társadalmilag is elválasztható vonalat alkot: a hegységtől északra a három bányavidék területén a parasztság feleslege részben kenyeret és új életformát talál, délre és nyugatra, továbbá Abaújban viszont a proletárosodó és szétbomló paraszttársadalom vidékei terülnek el.

A mezőgazdasági népesség labilis, egyensúlyát veszített társadalom képét mutatja. A „még parasztok“ élete a régi külszín alatt folyik, de ha nem jut lélegzethez, menekülni lesz kénytelen jelenlegi életformájából. Az ösztönszerű védekezés jelei máris mutatkoznak az egy gyermekrendszer terjedésében. Az „agrárproletárok“ a legelesettebb réteg itt is, ami annál nagyobb baj, mert itt viszonylag többen vannak, mint másutt. Helyben munkát nem találnak, így csapatostul szerződnek el távoli vidékekre, ahol hónapokat töltenék — gyakran hitvány koszton — napfelkeltétől-naplementéig tartó munkában, fáradt testüket istállókban berendezett tömegszállásokon pihentetik a rövid néhány óráig tartó éjszakák alatt. Igaz, hogy otthon sem szokták meg a kényelmet, lakásaik szűk, dohos odúk vagy barlangok (Tibolddaróc), a tüdővész tanyái. Egy mondás szerint Mezőkövesdnek például azért jó a levegője, mert az emberek nem nyitják ki a házak ablakait. Talán sehol sem olyan silány és egyoldalú a táplálkozás, mint az itteni munkások között. Ez és a 7—8 éves korban elkezdett megerőltető munka ugyancsak elvégzi romboló hatását ennek a szorgalmas, sokat tűrő népnek testi egészségében. — Nem szerencsésebbek azok sem, akik „Budapest vonzásában“ élnek. Nem tudnak elszakadni a falusi élettől, „talajtalanok“, „elszigeteltek“, „félfalusiak“ lesznek, akiknek hozzá még az erkölcsük is megromlanak. Ezek a típusok azt bizonyítják, hogy nem szerves társadalmi fejlődés folyik itt, hanem a parasztság fejvesztett menekülése más, de nem kevésbé bizonytalan és ismét csak proletársors felé, mert a paraszti rétegek a jelenlegi birtokeloszlási viszonyok között a földművelésből már megélni nem tudnak.

De vajjon milyen az élet a bányá- és iparvidéken? A magyarság szempontjából itt sem jó. A kapitalista gyarmatosítóknak annak idején idegenből idetelepített munkásai zárt „kolóniákban“ élnek ma is és élesen elkülönülnek a színmagyar őslakosságtól. Az iparosodás tehát nem a parasztságból merített, hanem mellé hozott egy másik réteget. Amikor aztán a földművelés már nem nyújtott megélhetést, a menekülő parasztság itt nem ipari lehetőségeket, hanem egy már zárt és a maga embereivel telített ipari gyarmatot talált, amelybe bejutni lehetetlen volt s ott legfeljebb alkalmi munkát kaphatott. Sokszor azt sem s lett a bevándoroltak unokáinak segédmunkása. Ez a félig paraszt-, félig munkásélet, amelyben az iparvidékek színmagyar őslakossága él, igazán nem alkalmas sem a szociális, sem a társadalmi egyensúly megteremtésére. Falusiak maradnak továbbra is és önálló parasztok szeretnének-lenni. Almuk a föld alatt is a nagyobb földdarab és nem a több nyugbér vagy a kényelmes élet.

A paraszt- és murikástársadalom felett él az értelmiségi réteg. Ez nagyon heterogén összetételű s egyes alkatelemei: a „címeresek“,

és a dzsentrit utánzó „jövevények“ legfeljebb ha keverednek, de nem vegyülnek. Ez a táj valamivel több alkalmat nyújt a parasztság fiainak is a felemelkedésre, mint más vidékek. Elsősorban azért, mert a palócság szelídebb nép, hajlékonyabb és sokban megalkuvóbb, mint a nyakas tiszántúli parasztság, tehát jobban meg tud felelni annak a követelménynek, hogy elfelejtse és kiirtson magából mindent, ami régi osztályos társaihoz köti.

A szerző kemény bírálatot gyakorol az értelmiség jelleméről és magatartásáról. Önszemlélete abban merül ki, hogy „nemzetfenntartó“-nak tartja magát. Már pedig az igazság az, hogy az államot sohasem azok tartják fenn, akik igazgatják és akik ügyeit intézik. Európaszemlélete... ez a réteg annyira el volt foglalva azzal, hogy minél úribb legyen, hogy alig maradhatott ideje arra, hogy minél európaibb legyen. Magyarság szemléletében a volt jövevények gondolkodásmódjának jegyei uralkodnak. Az idegen népből jöttek magyarosodása nem a népi-magyar nemzeti igény, hanem az értelmiségi osztályigény szerint zajlott le, egészen felületesen. Ahogy átvették a nemesi élet minden külső jellemzőjét, ugyanúgy a néppel való bánásmódnak is csak a külsőségeit alkalmazzák. Nem a felül levő osztály szemlélete ez egy alul levő osztállyal szemben, hanem egy hivatalnokrétegé a hatáskörébe rendeltelkekkel szemben. Politikaszemlélete a sajátos magyar áldemokráciának felel meg. Nem tehet róla, politikai rendszerünk bűne, hogy a vidéki értelmiségnek a kormánypolitika szolgálatát hivatali kötelességévé tette. Ennek aztán egyik súlyos következménye, hogy a politikai műveltség megszerzésére nem volt érdemes munkát fordítania, mert úgy sem használhatta. Ilyen körülmények között kellett, hogy megrokkanjon benne a politikai erkölcsudat és helyébe lépjen a szervilis alkalmazkodás: szolgálni a jelenlegi urat, de egyben szolgálni azt is, aki a jövőben ura lehet.

Bizony cifra nyomorúság ez anyagi és más téren is egyaránt. Olyan nyomorúság, amely ha megmarad, újabb katasztrófával fenyeget. Az egyetlen megoldás: a magyar társadalom szerkezetének átalakítása és egyensúlyának megteremtése. Ennek sok feltétele van, de teljesíteni kell, mert népi és nemzeti fennmaradásunkról van szó. Ez Szabó Zoltán könyvének tanulsága. Ha néhol keményen ítél is, de nem igazságtalanul. Aggodalma pedig teljes mértékben megokolt. Munkája komoly értéke a szociográfiai irodalomnak, nemcsak tartalmánál, hanem írásművészeténél fogva is. Szabó Zoltán igazi írói tehetség és stílus dolgában társai közt ma csak kevesen mérkőzhetnek vele.

VOLTAKÉPPEN NEM SZOROSAN a magyar viszonyokkal foglalkozik Erdei Ferenc újabb könyve, amely *Parasztok* címen a közelmúltban jelent meg. A szerző már ismert nevet vívott ki magának a Duna-Tisza közéről írt (*Futóhomok* című) munkájával, amely a legjobb táj- és társadalomrajzok közé tartozik. Már ebben a tanulmányában nagy figyelemmel fordult a parasztság polgárosodási törekvései felé, amelyek ezen a vidéken tényleg leginkább jellemzőek a földművelő nép nagy belső átalakulási mozgalmára. Ez a kérdés azonban nem hagyta nyugodni. Ő maga is ennek az osztálynak szülötte, gyer-

mekkorának minden emléke oda fűzi és mint felnőtt művelt, világlátott ember sem tud elszakadni tőle. Legalább is lélekben nem. Mióta tudja, hogy a földművelőnek nem kell feltétlenül parasztnak maradnia,—a szónak ebben az alacsonyrendűséget kifejező értelmében — mióta ráeszmélt arra, hogy a parasztsors nem szükségképpen és megmásíthatatlan, képzeletét sokat foglalkoztatja az a kérdés, hogyan szabadulhatna ki a magyar parasztság jelenlegi primitív és elnyomott helyzetéből és milyen erők akadályozzák polgárosodásának folyamát.

Erre akar feleletet adni újabb könyvében. A kérdés bonyolult, mert a parasztsors roppant sokféle tényező befolyása alatt alakult s ahány vidék, uralmi rendszer és történelmi fejlődés, annyiféle alakban jelentkezik. Szerzőnk úgy igyekszik segíteni a nehézségen, hogy képzeletbeli parasztsorsot konstruál; ezt absztrakcióval éri el, vagyis a parasztság jelenleg ismert különböző fejlődési alakjairól valósággal lehámozza azokat a jellemvonásokat, amelyek — felfogása szerint — eltérnek a tiszta paraszti állapottól. Igen nagy éleslátással rajzolja meg a paraszti élet jellemző vonásait, de ezek együtt végül is olyan típust adnak, amely a valóságban soha sehol nem létezett. A szerző nem kíméli az erős színeket, amikor a parasztságról, mint az elnyomásba beletörődött, örök függésre kárhóztatott, társadalmon kívül élő szolgarendről beszél, amely elé áthághatatlan falak merednek s akadályozzák abban, hogy megszabaduljon sorsától és a társadalom létráján feljebb emelkedjék. A szerző nem mondja, de nekünk azt kell hinnünk, hogy a parasztságnak ilyennek kellene lenni elméletileg, ha fejlődése — a különböző viszonyok között — ettől a képzeleti típustól lényegesen el nem tért volna.

Nem lehet csodálni, ha Erdei nem tud beletörődni abba, hogy a magyar parasztságnak még mindig nem sikerült leráznia magáról a „bilincseket“ és szabaddá tennie az utat a polgári élet felé. Amerre megfordult Európában, csaknem mindenütt kiegyensúlyozottabbnak találta a földművelő nép helyzetét. A nyugati államokban — Svájc-tól és Csehországtól Angliáig — az őstermelő lakosság már rég levette a paraszti gúnyát és a polgár ruhájába öltözött. Társadalmi különállása megszűnt, csupán foglalkozásában különbözik a nép többi rétegeitől. A földművelés mesterség lett, amely nem köti úgy, mint a parasztot Természetesen a sajátos paraszti kultúra is megsemmisült és felolvadt a társadalom egységes kultúrájában. „A város kiömlött a falura és kultúrájával együtt eltüntette a paraszti élet különleges törvényeit is.“ — A Skandináv és Balti államokban sem igazi parasztok már a földművelők. Itt azonban nem a polgári társadalom nyelte el a parasztot, mint nyugaton, hanem a parasztok hódították meg a polgári társadalmat. Nyugodt, kiegyensúlyozott életet él itt a földművelő réteg, amely külsőségeiben megőrizte ugyan a paraszti életformát, de lényegében semmi köze már ahhoz a sok megkötöttségtől terhes állapothoz, amely az igazi paraszti élet tartalmát adja. — A déli országokban (Spanyolország, Olaszország és Portugália) is a szabadabb fejlődés nyomán valósággal megnemesedett a paraszti élet, amelyre e népek mély vallásossága és fejlett egyházi élete nyomja rá sajátos

bélyegét. Valóságos parasztok már csak a balkáni államokban vannak. Itt az egész államberendezkedés és a társadalom is a paraszti élet sajátosságaihoz idomul. Megvan ugyan az úr és paraszt-tagoltság, ez azonban nem bántó, mert érdekességei többé-kevésbé letompulnak a sajátos balkáni demokráciában.

De hová tartozik Magyarország és milyen itt a paraszti élet? Szerzőnk részletesen megfelel erre a kérdésre és munkájának leg-sikerültebb fejezete a magyar viszonyokról szól. Szerinte a közép-európai parasztság, amelyhez rajtunk kívül Lengyelország és Horvátország is tartozik, nem hasonlít egyik európai állam paraszttársadalmához sem. Itt erjedésben és átalakulásban van minden. A paraszti élet a legnagyobb szélsőségek közt hányódik. A legnagyobb része megúnta már a paraszti sorsot, amelytől szabadulni szeretne. A „türelmetlenek“ minden alkalmat felhasználnak, hogy fölé emelkedjenek; a „menekülők“ végleg otthagyják a paraszti életet és más környezet után vágyódnak; a „lázadók“ örök forrongásban élnek és olyan társadalmat akarnak, amelyben nincsenek osztálykülönbségek; de vannak már olyanok is, a „fáradtak“, akik feladtak minden reményt és a lassú öngyilkosságban keresnek szabadulást (egyke). Csupa nyugtalanság, kiegyensúlyozatlanság itt a paraszti élete, ami sok belső zavar okozója. A szabadulás vágyára mutat, hogy a magyar paraszt szereti magát kisgazdának nevezni, de ez csak önáltatás, mert ezzel sorsát nem tudja megváltoztatni. Kelet és nyugat keveredik itt, az átalakulás azonban nehezen megy, mert „hatalmas államrend vigyáz minden eszközzel arra, hogy a paraszti állapotok komolyan meg ne változhassanak“.

Ha a szerző bevezető és befejező szavaiból nem tudnánk is meg, akkor is éreznők, hogy ennek a könyvnek írója lelkileg most is benne él abban a nagy vívódásban, amely ma az alárendelt helyzetéből kibontakozásra törő magyar parasztság létének egyik legjellemzőbb vonása. Kétségek gyötrik, hogy egyáltalán van-e lehetőség a szabadulásra. Elutasítja a parasztság gondolatát, mert „nem szabad parasztnak maradni“. De elítéli a menekülőket is, mert ez a parasztság sorsán mit sem segít. Hisz a megoldásban, de ezt szerinte senki más nem vívhatja ki, csak maga a parasztság, saját erejére támaszkodva. Mi azonban azt hisszük, hogy a parasztság már régen elkésett attól — legalább is Magyarországon — hogy sorsának nagy kérdéseit, amelyektől nemcsak az ő jövője függ, hanem az egész magyar társadalmé, kizárólag maga oldja meg. Övé kell, hogy legyen az oroszlánszerep, de végül is az a fontos, hogy minél előbb készen legyünk vele.

A SZOCIOGRÁFIAI IRODALOMBAN megszólalt a földbirtokos is. Véleménye annál nagyobb figyelmet érdemel, mert érdekelt félről van szó, akinek szerepe viszont éppen ezért nehéz, hiszen könnyen az elfogultság gyanújába eshetik. Németh Andor azonban kifogástalan tárgyilagossággal oldja meg feladatát. A múlt évben megjelent műve, „A naposabb oldalon“, mint a címéből is kitűnik, nem a Viharsarok-hoz hasonló szomorú vidék helyzetét mutatja be, hanem ennél sokkal jobb viszonyok közt élő vármegye (Győr m.)

leírását adja. Itt „nincsenek munkásgócok a munkanélküliek tömegeivel, nem élnek reszketősök, ördögűzők, pünkösdvárók, nincs tanyaprobléma sem... e környék munkásviszonyainak leírását tehát nem minősíthetik izgatásnak azok, akik a legszörnyűbb szegénység, az ember által elszenvedhető legnagyobb nyomorúság feltárását bujtogatásnak nevezik“ — írja szerzőnk könyve előszavában.

Az ember azt várná, hogy a sok baj és nyomorúság után, amely az alföldi parasztság helyzetét jellemzi, itt megnyugtatóbb, kiegyensúlyozottabb viszonyokat találunk. Hiszen Győr megye az ország mezőgazdaságilag legfejlettebb törvényhatóságai közé tartozik, kitűnő földje, vízútja, elég sűrű vasúti és közúti hálózata van, terményeit, a nyugati piacok közelsége folytán, könnyebben és jobb áron lehet értékesíteni, a népsűrűség pedig kisebb mint a Tiszántúlon. Ennek ellenére ugyanazokkal az agrár- és szociális bajokkal találkozunk, mint amott. A cselédbérek például évtizedek óta mozdulatlanok és „a gazdasági cselédek élete ma is ugyanolyan szinten mozog, mint 60 évvel ezelőtt, noha ez idő alatt a mezőgazdaság belterjessége mérföldes léptekkel haladt előre“. A többi munkás helyzetében sincs javulás. A sommások elhelyezése terén különösen sok a kívánni való és ez „egyáltalán nem méltó egy civilizált országhoz“. Alig van gazdaság, ahol a vándormunkások részére megfelelő épület állana rendelkezésre. Leggyakrabban még a nemek sincsenek elkülönítve s „a különfekvő helyek, priccek, szalmazsákok alig ismert luxust jelentenek“. Az egyik állami birtokon olyan istállóban helyezik el az időszaki munkásokat, ahol becsurog az eső és az emberek egész éjszaka dulakodnak egy kis száraz helyért. A hatósági ellenőrzés, amit törvény ír elő, nagyon hiányos és közbelépésre csak ritka esetben kerül sor. Sok visszaélést követnek el itt is a bércsökentéssel egyet jelentő robotszerű mellékszolgáltatások kikötésével; a napszámnak napkeltétől napnyugtáig való számítása és a vasárnapi munka külön díjazás nélkül végeztetése szintén sok jogos elégedetlenség forrása. A földreform során az uradalmak gyakran a legrosszabb, de mégis magasabb osztályba sorozott földjeiket adták le, ami a juttatottak körében állandó elégedetlenség okozója. Ami pedig a munkásság életviszonyait illeti, bizony itt sem nagyon látszik meg, hogy a „naposabb oldal“-ról van szó. A szerző nagyobb számú munkáscsalád helyzetét vizsgálta meg és azt találta, hogy ezek 19%-a „a legteljesebb nyomorral és éhínséggel küzd“. Vannak családok, ahol hónapszámra csak főtt burgonyát és kukoricakását esznek; más helyen nem reggeliznek és a szerző maga is többször hallotta, hogy a gyermekek vacsora helyett „a szegénység már szinte közmondásszámba menő parancsát kapták: feküdj és aludj!“

Magától értetődik, hogy a szerző, aki a „naposabb oldalon“ ilyen tapasztalatokat szerzett, más szemmel ítéli meg a sokat támadott társadalomkutatók szándékait. Belátja, hogy ha nem jelentek volna meg ezek a könyvek, „tán nem állnának e kérdések az érdeklődés homlokterében és bizonyára nem látnánk azt az örvendetes fejlődést sem, hogy a közéleti férfiak figyelme mind jobban a falu szociális problémái felé fordul“, sőt hogy ma már kormányprogramm lett a falu megmentéséből. Csak le kellett egy kissé hajolnia a néphez, hogy

belássa: itt a tényeket „nem letagadni, hanem beismerni és meghajtott fejjel mélyen szégyenleni“ kell. „Mert nem azok a lázítók, akik ezt a helyzetet nyíltan feltárják, hanem azok, akik érvek, adatok nélkül, csupán tagadással cáfolják.“ Íme ide jut el a földbirtokos is, aki lát, szíve van és felelősséget érez.

ILLYÉS GYULA kitűnő munkája (Puszták népe) és Kovács Imre néhány cikke kivételével nem sokat tudunk a mezőgazdasági cseléd-ségnek, ennek a jelentékeny (600.000 főnyi) néprétegnek a sorsáról. Élete a puszták mélyén, a társadalom szeme elől rejtve, örök munkában telik el és nehéz hozzá közelférkőzni a társadalomkutatónak is; akik írtak róluk, maguk is vagy belőle szakadtak ki vagy származásuknál, foglalkozásuknál fogva éltek velük az alapos tájékozódásra alkalmas közelségben. Leírásaik mindenesetre közelebb járhatnak a valóság-hoz, mint azoké, akik más társadalmi rétegből ereszkedtek le hozzájuk. Különösen, ha az illetők közigazgatási tisztviselők, legyenek bár olyan lelkes és sok szociális érzéssel telített emberek, mint Heller András. Tudomásunk szerint ő az első szolgabíró, aki a gazdasági cselédek élet-viszonyaival nemcsak alaposan törődött és foglalkozott, de megfigye-leéseit önálló tanulmányban is feldolgozta.

Munkája, a Cselédsor, Fejér vármegye, szűkebben a székes-fehérvári járás gazdasági cselédeinek a helyzetét boncolgatja. Tárgyi-lagos vizsgálatra törekszik, bár ebből a szempontból helyesebben tette volna, ha nem akarja mindenáron kimutatni, hogy az uradalmi cseléd jobb körülmények között él még a kispusztánál is. Idevonatkozó össze-hasonlító adatait mindenesetre fenntartással kell fogadni. Mert hiszen, ha a cselédsors annyival különb lenne, akkor nagyobb volna az oda-törekvés és kisebb a szabadulási vágy, mint a valóságban. Általában nem nagyon hallani arról, hogy kispuszták szívesen felcserélnék „ked-vezőtlenebb“ helyzetüket, a gazdasági cseléd „gondtalanabb“ életé-vel. Ennek az ellenkezője annál gyakoribb eset. Különben a szerző leírásából sem valami vonzó kép tárul eléink a puszták népéről. Főleg lakásviszonyaik retteneteseek. A cselédlakásoknak csak 22.5%-ában lakik (lakás alatt egy szobát kell érteni, mert a konyha többeknek közös) 2—4 személy, 77.5%-ában 5—15 személy zsúfolódik össze. Természetes, hogy nem jut mindegyiknek külön fekvőhely. A gyere-keknek csak 77%-a alszik egyedül, a többi másod-, harmad-, sőt negyedmagával egy ágyon. A lakásoknak csak 44.21%-a kielégítő, a többi egészségtelen, nedves, alacsony stb. Az egészségügyi viszonyok is ennek megfelelőek. A járás lakosságának csak 23.7%-a cseléd, ezzel szemben a fertőző betegségek közül a vörhenyben 27.9, a kanyaró-ban 36.7, a szövődményes influenzában 36.3 és a szamárköhögésben 51.8%-kal részesedtek. Bizony ezek kétségbeejtő állapotok, még akkor is, ha elfogadjuk, hogy a cseléd „biztos“ megélhetése és a nap-számosénál magasabb bére sok mindenért kárpótol. A több jövedelem — a szerző számításai szerint 1200—1250 pengő évenként, ennek azon-ban csak a felét adja a birtokos, a többi a cseléd háztartási gazdaságá-nak eredménye — egyáltalán nincs arányban a szünet nélküli és az ünnepnapokra is kiterjedő munkával.

A szerző kétségtelenül szeretettel és sok megértéssel ír a cselédek-ről, sőt szinte túlbecsüli azok szociális értékét, annyira, hogy egyenesen helytelennek tartaná a cselédállapot megszűnését. Ezért ellensége minden olyan törekvésnek (földreform), amely a cselédség számbeli csökkentésére vezetne. Szerinte a cseléd a legértékesebb társadalmi rétegek közé tartozik, mert lelke a „legjobban gyúrható, idomítható nyersanyag, az erkölcsi és vallási eszmék legjobb termőföldje“. Nem iszákos természetű, mert az italmérés rendszerint messze esik a pusztától és hála nagy elfoglaltságának, nincs ideje arra sem, hogy akár vasárnap bejárhasson a faluba kocsmázni. A magyar paraszt „lelkének másik ördöge: a góg sem verhet gyökeret a cseléd egyéniségében“, hiszen tekintélytiszteltet nélkül helyén meg nem maradhatna. Természetesen a „a falusi bűnök harmadik szülőanyja, a tétlenség, az elégedetlenkedő téli politizálás“ sem sajátja.

Kár, hogy ez a sok jószándékkal telt fiatal közigazgatási tisztviselő sem tud egészen szabadulni a múlt századbeli alpatriarchális, vármegyei ideológiától. Ez akadályozza meg abban, hogy a részlethibáktól, amelyek javítására sok életrevaló javaslatot tesz, meglássa a gyökeres reformok szükségességét, főleg azt, hogy a cselédkérdést nem lehet apró foltozgatásokkal megoldani. Nem látja meg a hibákat sem a munkabér, sem a középkori munkafeltételek terén, még kevésbé meri feszegetni azokat a problémákat, amelyeknek megoldása a gazdasági cselédségben ma teljesen hiányzó önértéket és emberi méltóságot fejleszthetne. Dehát akkor nem volna esetleg könnyen „gyúrható, idomítható“ anyag, már pedig ez úgy látszik — több szempontból — ma is fontos követelmény.

A TÁJ ÉS TÁRSADALOMRAJZI leírások sorában a hírhedt Ormányság két figyelemreméltó munkával szerepel. Az egyiknek szerzője Kiss Géza kákicsi református lelkész, a másiké Hídvégi János orvos. Kiss Géza neve már nem ismeretlen azok előtt, akiket a magyarság törzsét pusztító egykekérdés érdekel. Segélykiáltása többször felhangzott abból a kis pusztuló ormánysági faluból, ahova a Gondviselés rendelte, hogy szemtanúja legyen egy önmagát halálra ítélt nép lassú halódásának vagy hogy segítsen menteni, ami ma már szinte alig menthető. Ez a derék lelkipásztor természetesen nem szállhat szembe a végzettel, amely azt a népet ott a Dráva partján — úgy látszik — kipusztulásra ítélte és azt tesz, amit a maga szűk körében és véges erejével tehet: igyekszik megmenteni az Ormányság évezredes magyar törzslakosságának népi kincseit: a zenét, tájnyelvet, népköltészetet és szokásokat, amelyek ma már észrevehetően együtt semmisülnek ezzel a jobb sorsra érdemes néppel. Kiss Géza könyve (Ormányság) valóságos tárháza azoknak a népi értékeknek, amelyeket ez a Dráva mocsarai között a tatár-török pusztítás elől megmenekült ősmagyar eredetű lakosság annyi évszázadon át megőrzött. Alig lehet nyomasztóbb érzés, mint arra gondolni, hogy az a nép, amely ilyen kincseket termelt és konzervált hosszú évezreden át, amely fenn tudott maradni a vér és vas pusztító századaiban is, most önként indul a halálba és magaválasztotta eszközökkel pusztítja el magát.

Pedig két évszázaddal ezelőtt még mekkora vitalitás volt ebben a népben! 1696-ban mindössze 1398 lélek élt a mai Ormányság területén, száz év múlva — 1787-ben — már tízszer annyi. Innen kezdve a 45 község lélekszáma lassúbb ütemben, de tovább emelkedett 14.000 főről 17.500 főre. A további 20 esztendő már nagy megroppanás képét mutatja, de némi szaporodás még mindig észlelhető, egészen 1863-ig. Ez az esztendő döntő fordulatot jelentett az ormánysági nép életében: a szaporodás megszűnt és megindult az azóta is szünet nélkül tartó hanyatlás korszaka. Ma már alig 12.000 ember él az ormánysági falvakban: 75 év alatt a törzslakosság egyharmada kipusztult. Ez a vidék olyan mint egy nagy temető: „minden harmadik ház kihaltnak tekinthető, azaz csak az idősebb nemzedék él benne, folytatás nincs. Van utca, ahol csak két házban van már utód, a többi: föld fölé rakott nagy koporsó“.

Mi fordította meg ennek a népnek a sorsát? Micsoda katasztrófa érthette, hogy inkább az önkéntes halált választotta? Ezt a kérdést még nem sikerült minden kétséget kizáróan eldönteni. Az 1863-as esztendő azonban sokat megmagyaráz. Ekkor történt a „különözés“, ahogy az Ormányságban nevezik a jobbágybirtokok teljes elválasztását az uradalmi földektől. Azelőtt a jobbágy, zsellér szabadon makkoltatott az uraság erdejében, ugyanitt megtalálta a tüzelő- és épületfát, volt szabad legeltetése (vagy legalább is elnézték neki), a nádvágás, halászat is sokat jelentett. Az elkülönítés végrehajtása után mindez megszűnt. A jobbágyból lett kevésföldű parasztság elszigetelődött az óriási, zárt uradalmak között. A jobbágyfelszabadítást nem követte birtokreform, amely utat nyitott volna a parasztság terjeszkedésének. A háború előtt még csak kivándorolhatott Szlavóniába, ahol Somogy és Baranya menekülő parasztsága valóságos kolóniákat létesített. Ez a lehetőség azonban a háború után teljesen megszűnt. Az Ormányság területének még ma is 45-88%-a nagybirtok, a földreform előtt több mint a fele volt az. „Élénken emlékszem gyermekkoromból ormánysági családokra, írja Kiss Géza, amelyekben 4—5 erős férfi volt megfelelő nő- és gyermeklétszámmal bezúfolva 4—5 hold tömlöcbe és rágta éven át a maga fekete-sárga kukoricakenyerét és vöröshagymáját. Csoda-e, hogy ilyen körülmények között, mint egyetlen lehetőség csillant meg előtte: kevesebb száj — nagyobb kenyér.“

Dehát mit lehet tenni? Az itt élő népen a föld már nem segít; amije van is, kihull a kezéből. Telepíteni, mondja Kiss Géza, sokgyermekes alföldi családokat. Ravasz László református püspök is, aki e lap hasábjain éppen Kiss Géza könyvével kapcsolatban foglalkozott az egyke kérdésével, a birtokpolitikával kapcsolatban keresi a megoldást. Hídvégi János viszont a „Hulló magyarság“ című tanulságos könyvében óva int a telepítéstől, mert tapasztalatai szerint „eddig minden egyes betelepített család már az első generációban egykés lett“. Ez az aggodalom helytálló, de csak részben. A telepítés azért mellőzhetetlen, mert különben azok a vidékek teljesen elvesznek a magyarság számára. Mivel az egykeveszedelem a betelepülőket is fenyegeti, természetesen rendkívül szigorú örökjogi, adópolitikai és pozitív családvédelmi intézkedésekre van szükség. Ilyeneket külön-

ben szerzőink is ajánlanak. Annyi bizonyos, hogy a föld egymagában nem megoldás, de viszont minden egyéb intézkedés is legjobb esetben részleteredményt ígér, ha a földkérdést kikapcsoljuk.

Nem tartozik szorosan ide Scherer Péter Pál „így látom én” címen megjelent munkája, amely inkább polemizáló röpirat, mint a nagy magyar társadalmi és szociális kérdéseket elemző tanulmány. Mégis foglalkozunk vele, mert benne egy nagy hitbizomány tisztviselője szólal meg és mondja el véleményét, sajnos nem annyira a falusi viszonyokról, mint a „falukutatókéről. Ez sokat ront le néha figyelemreméltó mondanivalóiból. Ádáz ellenszenvvel támad a szociográfusokra, akiket mindennek elmond: városi kávéházakban, korzókon és társaságokban hangoskodó földreformereknek és földosztogatóknak, tegnap még intellektüeleknek, ma már forradalmároknak, akiknek fáj a mások kiérdemelt nagysága, gazdagsága és tehetsége stb.

Eltekintve e terjedelmes röpirat személyeskedő tendenciájától, a tárgyi kérdések fejtegetése közben is lépten-nyomon kiütözik, hogy a szerző minden erejével és tudásával jó szolgálatot akar tenni munkaadójának. A kérdésekkel Czettler Jenőnek — aki különben előszót írt a munkához — 1913-ban megjelent könyve alapján foglalkozik, de elfogultsága messze elragadja mesterének objektív és tudományos értékű megállapításaitól. Minden erőlködése arra irányul, hogy kimutassa: a falukutatók demagógok, akik hitelt nem érdemlő írásaikkal csak lázítják a magyar népet. Szerencsére azonban, a nép nem vesz róluk tudomást. Elismeri ugyan, hogy vannak bajok a falvakban is, de ezeket javarészt a békeszerződés okozza; hibáztatja a parasztokat, akiket különben a „haza tekintélytisztelő pilléreinek” tart, amiért elfelejtik, hogy súlyos helyzetüket nem érdekeiknek elhanyagolása, hanem a sors mostohasága, az időjárás szeszélye és a rossz terméseredmény idézi elő. Miután így sikerült leegyszerűsítene bonyolult szociális problémáinkat, természetesen vehetjük, ha nem lelkesedik a mélyen szántó reformokért. A földkérdésről például — a birtokmegosztás ismertetése után — röviden kijelenti, hogy az egyáltalán nem aránytalan. Beavatkozásra szükség nincs, mert utána sem élne meg a földből több ember. A nagy nemzetek is népességük feleslegét nem a nagybirtok felosztásával, hanem gyarmatok szerzésével és országuk megnagyobbításával akarják elérni. Mi sem segíthetünk népesedési nehézségeinken addig, amíg az elszakított területek vissza nem kerülnek. Alig hihető, hogy ez a könyv jó szolgálatot tenne ilyes állításaival azoknak az érdekeknek, amelyek védelmében készült.

A szociográfiai irodalomnak érdekessége a Habsburg-ház egyik fiatal tagjának, Etelka főhercegnőnek magyar fordításban is megjelent tanulmánya az alföldi tanyavilágról. Voltaképpen doktori értekezésnek készült, tartalma, szempontjai, de különösen a szerző rendkívül alapos tárgyismerete azonban jóval az ilyen dolgozatok átlaga fölé emelik. Pedig Etelka főhercegnő sohasem látott magyar tanyát, e kérdés irodalmát azonban, mint könyvéből kitűnik, annál nagyobb részletességgel tanulmányozta. Azonkívül a hiányt igyekezett pótolni ismételt dániai tanulmányútjával, amelyeken nemcsak fogalmat alkotott

a tanyáiéi, de alkalma nyílt a magyar tanyai irodalom ismerete alapján az összehasonlításra is. Talán ez magyarázza, hogy olykor éles bírálatot gyakorol a magyar tanyai állapotokról.

Könyvében, amelyhez Ottó királyfi írt előszót, nagy részletességgel foglalkozik a magyar tanyavilág minden kicsiny és nagy problémájával. A kulturális, egészségügyi, közlekedési és közigazgatási hiányokat éppen olyan jól ismeri, mint a tanyai település rendszeréből adódó sajátos birtokpolitikai és szociális feladatokat. Ezekből azonban nem azt a következtetést vonja, hogy meg kell szüntetni a tanyarendszert, hanem csupán megreformálását tartja szükségesnek. Szerzőnk nemcsak a bajokra mutat rá, hanem megjelöli az orvoslás módjait is. Az eddig tett intézkedéseket nem tartja elegendőeknek, mert szerinte „részleges reformok, palliatív intézkedések nem vezetnek célra“. „Törvényre támaszkodó és minden szempontot mérlegelő munkaterv“ kidolgozását és végrehajtását tartja szükségesnek ahhoz, hogy az Alföld és népe megérdemelt virágzáshoz jusson.

Az a kép, amely ez utóbbi tanulmányokból az olvasó elé tárul, semmivel sem vigasztalóbb, mint amit az első ilyenirányú művek megrajzoltak. A lelkipásztor, az orvos, a főhercegnő, az uradalmi tisztviselő, a szolgabíró és a földbirtokos nagyjában ugyanazokat a bajokat konstatálják, mint szociográfus íróink. Ha egyesek szépíteni is igyekeznek a helyzetet, legfeljebb annyit érnek el, hogy más szavakkal és többkevesebb óvatossággal mutatnak rá falusi népünk sorsának roppant elhanyagoltságára és az ebből fejlődő aggasztó jelenségekre. Az sem változtat a tényeken, hogy az egyik radikális földreformot ajánl, a másik pedig ellenzi ezt és ehelyett inkább sportpályákat és munkáskaszinókat szeretne látni a falvakban. Az orvoslás kérdésén lehet vitatkozni, a bajokon és következményein már alig. Mindenesetre az is haladás, hogy a diagnózisban már kezdünk egyetérteni, mert hiszen ez az első feltétele annak, hogy a holtpontról kimozdulhassunk. Az idő, ha ugyan közben el nem késünk, megérleli a gyógyítás módjait is. Tagadhatatlan, hogy ezen a téren is előbbre jutottunk már, noha távolról sem olyan mértékben, mint ahogy a bajok elhatalmasodtak. A parasztság polgárosodásának útjában álló gazdasági, szociális és politikai akadályok, a mezőgazdasági munkásság alacsony életszínvonalára és felemelkedésének nehézségei, az ebből adódó nyílt vagy látens nyugtalanság: olyan labilis társadalom-egyensúlyi állapotot jelent, amelyben mindenféle meglepetés lehetséges. A különböző vidékeken észlelt jelenségek csak fokozatokban különböznek, nem lehet tehát azt mondani, hogy csupán lokális bajokról van szó. Éppen a szociográfiai tanulmányok győznek meg bennünket arról, hogy nemcsak a „viharsarokéban vannak bajok, hanem a „naposabb oldalon“ is. Ebből következik, hogy elszigetelt vagy helyi akciók nem pótolhatják a politikai, gazdasági és társadalmi életünk egészére kiható gyökeres reformokat.